

ženia teoretického poznania, čo súvisí s problémom indukcie, ktorá bola pre empirizmus vždy vážnym problémom.

Zmysel Popperovho riešenia problému je nasledovný. Ak nie je možné hodnoverne predpokladať pravdivosť teórie, ktorá je závislá od svojho potvrdenia empirickými danosťami, potom práve tak nie je možné hovoriť, že teória je nepravdivá, ak ju empirické danosti nepotvrdzujú, to znamená potvrdenie, vyvrátenie sú „symetrické“. Východisko z tejto slepej uličky možno nájsť obratom k otázke o pravdivosti samých potvrdzujúcich alebo vyvracajúcich daností (s. 233). Popper

rov princíp falzifikácie (v protiklade k neopozitivistickému princípu verifikácie) má byť podľa autorovho názoru vyriešením problému demarkačného kritéria, kritéria odlišenia vedeckého poznania od nevedeckého, metafyzického. Popperovskou stručnosťou povedané, „skutočne vedeckými sú tie vety, ktoré môžu byť vyvrátené skúsenosťou“ (s. 235). Serovova štúdia je venovaná analýze Popperovho princípu falzifikácie, ako aj Popperovej kritike názorov T. Kuhna, obsiahnutých v jeho *Štruktúre vedeckej revolúcie* (The structure of Scientific Revolution. Chicago 1962).

František Mihina

POZNÁMKY K STEGMÜLLEROVEJ KONCEPCII VEDECKÉHO VYSVETĽOVANIA

W. STEGMÜLLER, *Wissenschaftliche Erklärung und Begründung*. Springer-Verlag Berlin. Heidelberg, New York 1969, 811 s.

Vo svojej rozsiahlej knihe *Wissenschaftliche Erklärung und Begründung* podáva profesor W. Stegmüller podrobnú analýzu problematiky vedeckého vysvetľovania. Autor sa vo svojej práci opiera o rozsiahlu odbornú literatúru a pri výklade problémov využíva poznatky a metódy matematickej logiky. V práci nájde čitateľ dôkladný rozbor mnohých otázok logiky a metodológie vedy. Napriek tomu a napriek nespornej erudovanosti je práca vo svojich základných východiskách poplatná formalizmu, redukcionizmu a pozitivismu.

Cieľom našej úvahy je na uvedené nedostatky poukázať a v stručnosti naznačiť prístup, ktorý viac zodpovedá skutočnému pohybu vedeckého vysvetľovania a pritom vychádza z princípov dialektického a historického materializmu.

Vo svojej knihe Stegmüller stavia proti sebe dva pojmy vedeckého vysvetľovania: logicko-systematický a pragmatický. Zatiaľ čo logicko-systematický pojem je podľa autora objektívny, pragmatický pojem je závislý od človeka, od situácie resp. adresáta (s. 30, 105, 111 a inde). Autor uisťuje čitateľa, že hoci logicko-systematický pojem predstavuje ideálny model, ktorý je výsledkom logickej rekonštrukcie, treba mu dať prednosť pred subjektivismom a relativizmom zaťaženým pragmatickým pojmom.

Abstraktne možno konštatovať, že to, čo je známe, netreba už vysvetľovať a to, čo je neznáme, ešte nemôžeme vysvetľovať. Vedecké vysvetľovanie by sa teda pohybovalo vo veľmi úzkom pásme, v ktorom by azda bolo možné aplikovať niektoré známe zákony v menej preskúmaných podmienkach. Podľa Hempelovho a Stegmüllerovho chápania explanandum sa v

deduktívno-nomologickom variante vysvetľuje podmienkami a zákonmi či zákonom blízky výrokmi. No sám Stegmüller po analýze viacerých pokusov o presnú definíciu zákona konštatuje, že sa doteraz nepodarilo formálne uspokojivo vymedziť pojem zákona a zákonitosti.

Pri vedeckom vysvetľovaní nemožno ignorovať historický aspekt. Nemožno prehliadať, že napr. v starovekom Grécku si vedecky mysliaci ľudia kladli iné otázky ako súčasní autori, že odpovede, ktoré si dávali, dnes nás už často neuspokojujú. Pojem vedeckého vysvetľovania má zmysel vzhľadom na historicky daný stupeň poznania. To je fakt, ktorý nemožno poprieť, no z toho nevyplýva ani subjektívizmus ani relativizmus. Je prekvapujúce, že Stegmüller, autor s takou logikou a erudíciou, to neberie na vedomie.

Stegmüller v zhode s Hempelom uvádza, že pri deduktívno-nomologickom vysvetľovaní explanandum logicky vyplýva z explanansu tak, ako záver z premís. Zabúda pritom na to, že zisťovanie antecedentných podmienok, príčin alebo relevantných zákonov vyžaduje neraz tvorivé riešenie celého radu čiastkových problémov, formulovanie a overovanie domnienok, prekonávanie protirečení medzi novými faktami a starými teoretickými rámcami, ako o tom svedčia aj dejiny vied.

Explanandum podľa bežného chápania môže byť aj kontingentný fakt, na vysvetlenie ktorého sa musia uviesť zákony a podmienky. Tým sa nebadane stiera ostrá hranica, ktorú od Humeových čias pozitivisticky orientovaní filozofi umele vytvárali medzi domnele náhodným charakterom empirických poznatkov a nevyhnutnou povahou výrokov logiky a matematiky medzi analytickými a syntetickými vetami.

Nemalo by zmysel popierať rozdiel medzi univerzálnymi a štatistickými zákonmi, medzi výrokmi, ktoré platia bez výnimky o všetkých prvkoch danej triedy a výrokmi, v ktorých sa konštatuje, že len časť danej triedy sa vyznačuje skúmaným znakom či vlastnosťou. To však neznamená, že medzi deduktívno-nomologickým a induktívno-štatistickým vysvetľovaním je zásadná odlišnosť. Štatistické údaje o tom, že medzi fajčiarmi sa často vyskytuje rakovina pľúc, pomohli prísť na stopu kauzálnych súvislostí medzi kancerogénnymi látkami obsiahnutými v cigaretovom dyme a touto zhubnou chorobou, pomohli vysvetliť stúpajúci počet ochorení na pľúcnu rakovinu v priemyselne vyspelých krajinách, pričom sa nevyklučuje ani vplyv iných činiteľov. Tak „náhodné“ empirické a štatistické údaje postupne dosiahli formu kauzálnych a kvantitatívne presne zisťiteľných závislostí.

V praxi môže induktívno-štatistické vysvetľovanie prebiehať v rôznych formách. Jedinečný jav, explanandum (napr. ochorenie, dopravná nehoda) možno vysvetliť nejakou štatistickou pravidelnosťou. Neraz sa však stáva, že samotnú štatistickú pravidelnosť vysvetľujeme ešte širšími podmienkami a kauzálnymi súvislosťami a ich interakciou s vnútornými dispozíciami skúmaných javov.

Podľa toho by sme mohli rozlišovať vysvetľovanie, v ktorom štatistický charakter má explanans, ale nie explanandum a naopak a okrem toho aj zmiešané formy.

Stegmüller venuje osobitné pasáže aj genetickému a dispozičnému vysvetľovaniu, no pritom mu unikajú súvislosti medzi dispozíciami, podmienkami, príčinami a štatistickými pravidelnosťami, nehovoriac už o dôsledkoch, ktoré z toho vyplývajú pre jeho model vysvetľovania.

K charakteristickým črtám štatistického poznania patrí veľké množstvo pôsobiacich činiteľov a nemožnosť eliminovania vplyvu náhody. Explicitné uvádzanie antecedentných podmienok by bolo v mnohých situáciách nežiadúce, a preto by podľa Hempelovho a Stegmüllerovho chápania aj tu išlo o explanačné náčrty. Konkrétne vysvetlenie býva však odpoveďou na konkrétnu otázku. A tu sa už môže v mnohých prípadoch kompetentne rozhodnúť, či vysvetlenie uspokojivo odpovedá na položenú otázku. Ak z dvoch súrodencov jedno dieťa má zníženú inteligenciu a pýtame sa, prečo je to tak, potom nás nezaujíma obštrný všeobecný výklad genetických zákonitostí, ale hlavný vyvolávajúci činiteľ, ktorým v tomto prípade bola choroba matky počas tehotenstva. Tento príklad, tak ako množstvo ďalších, jasne ukazuje vzájomné prepletanie sa kauzálneho, genetického a štatistického vysvetľovania a neopodstatnenosť odtrhávania singulárnych výrokov od zákonov a generalizácií rôznych typov.

Vo svojej knihe o vedeckom vysvetľovaní Stegmüller spomína aj prípady moru, cholery a iných chorôb, ktoré v minulosti prinášali utrpenie a smrť tisícov ľudí. Pri povrchnom pohľade by sa takéto údaje mohli pokladať za náhodné. Dnešná lekárska veda nám však dovoľuje pochopiť, že za vtedajších hygienických podmienok a pri neznalosti príčin a šírenia uvedených chorôb ich výskyt neboli náhodný. Ak podľa Stegmüllera prí deduktívno-nomologickom vysvetľovaní explanandum s logickou nevyhnutnosťou vyplýva z explanansu, išlo tu o neprijemnú prírodnú (či materiálnu) nevyhnutnosť, ktorú však v duchu pozitivistických tradícií neuznáva.

Stegmüller venuje osobitnú kapitolu otázke predmetu vedeckého vysvetľovania a tým aj jeho ontologickému pozadiu. Nejde mu pritom o antinómiu mechanizmu a účelnosti, ani o úroveň vysvetľovania. Kládne si otázku, aké „entity“ sú predmetom vedeckého vysvetľovania a či možno prijať skutočnosť a fakty za základ výrokov v explanande.

Napriek pozitivistickým rozpakom táto problematika sa vynorila celkom zákonite. Človek nie je vo svete pasívnym divákom a neuspokojuje sa humeovským zistením, ako sú javy združené, resp. ako za sebou nasledujú. Na začiatku pokusov o vysvetlenie býva otázka prečo, ktorá cieľi pod povrch javov a k odhaleniu hlbších súvislostí, čo sa vyjadruje antecedentnými podmienkami, zákonmi, príčinami, historicky pochopenou podstatou. Z prejavov sa usudzuje na podstatu a naopak. Tým sa jednotlivé deje, udalosti, stavy zbavujú svojej izolovanosti, partikulárnosti, všeobecné poučky zas abstraktnosti a špekulatívnosti.

Stegmüller sa chce vyhnúť abstraktným „entitám“, a preto sa pokúša o nominalistickú „rekonštrukciu“ ontologického pozadia vysvetľovania. Sám poznáva, že všetky nominalistické varianty sú neuspokojivé. Neuvedomuje si pritom, že samy pojmy zákona, príčiny a s nimi spätý pojem podstaty sú takýmto abstraktnými „entitami“ preto, že sú čímsi viac, ako len vyjadrením údajov bezprostredného pozorovania. Kategórie podstaty, zákona, príčiny, všeobecna vyjadrujú prírodné a spoločenské dianie hlbšie a dovoľujú človeku orientovať sa v širších priestorových a časových dimenziách.

Explanans a explanandum možno teoreticky chápať ako vety a nezaujímať sa o to, čo im v skutočnosti zodpovedá. Takýto prístup je však už z

psychologického a sémantického hľadiska pochybný, veď obsah výrokov nejakým spôsobom chápeme, aplikujeme, vety majú svoje designáty, denotáty, predmety, na ktoré sa vzťahujú. Vedecké vysvetľovanie svojou funkciou i štruktúrou vyvracia kantovskú tézu, že poznávame iba javy a podstata vecí nám ostáva navždy neznáma.

Hranica medzi podmienkami, zákonmi a príčinami je pohyblivá a závisí od mnohých okolností. Tak napr. voda je podmienkou existencie rastlín a jej trvalý nedostatok sa môže stať príčinou ich odumretia, podobne ako teplo a svetlo. Medzi genetickým, kauzálnym a štatistickým vysvetľovaním sú organické prechody tak, ako aj medzi plne rozvinutým vysvetlením a explanačnými náčrtmi.

Neprijateľné je aj Stegmüllerove kategorické tvrdenie, že každý prípad účelnosti (teleológie) je zároveň prípadom pravej kauzality (s. 521). Adaptáciu živých organizmov na dané prostredie, mimikry, inštinkty, hojenie rán a množstvo iných javov v organickej prírode nemožno vysvetliť čisto kauzálne alebo mechanicky. Sám Stegmüller to pripúšťa, keď hovorí o systémoch so samoreguláciou. Jeho odpor proti démonológii, vitalizmu a entelechií je do veľkej miery historicky odôvodnený; nerešpektuje však pritom špecifickú povahu javov v živej prírode.

Stegmüller nemôže pripustiť, že by budúci, ešte neexistujúci jav mohol vystupovať v explananse. Či to do jeho schémy zapadá alebo nie, faktom ostáva, že ontogenetický vývin organizmov je do veľkej miery determinovaný dedičnou informáciou uloženou v génoch a takto zakódovaná informácia v podobe programov riadi mnohé životné procesy.

Hoci vo svojej knihe podrobne analyzuje vzájomné vzťahy vysvetľovania

a predvídania, len s mnohými výhradami pripúšťa, že ľudská činnosť je v mnohých oblastiach účelná a cieľavedomá, že vytváranie a používanie pracovných nástrojov, technických zariadení, výrobných postupov, skrátka artefaktov každého druhu treba vysvetľovať funkcionálne a účelovo. K pochopeniu stroja či technického zariadenia nestačia len znalosti matematiky, fyziky a chémie. Navyiac k tomu potrebujeme poznanie účelu, cieľa a poslania. (Podľa toho ich označujeme ako dopravné prostriedky, meracie prístroje, chirurgické nástroje, podľa toho v aute rozoznávame brzdu, prevodovku, tachometer atď.).

Stegmüller namiesto motívov chce dosadiť príčiny v zmysle zásady, že účelnosť je len obrátená kauzalita a vysvetľovanie pomocou dispozícií mu je prijateľnejšie ako poukazovanie na zámery, plány a ciele konajúcich osôb, lebo mu — podobne ako Hempelovi — poskytujú kvázi teoretické objasnenie. Omnoho prirodzenejši výklad dostávame však vtedy, keď prejavy a vonkajšie správanie sa ľudí dávame do súvislosti s ich informáciami, pohnútkami, cieľmi a záujmami, pričom ich nemôžeme chápať v ich izolácii od celkových spoločenských pomerov a praxe.

Zodpovedné konanie a rozhodovanie, plánovitý rozvoj hospodárstva a kultúry, boj proti biede, zaostalosti, kriminalite a ďalším spoločenským nešvárom predpokladá anticipáciu možných účinkov a následkov a tým aj pôsobenie kauzálnych zákonov. Spoločenská činnosť ľudí predpokladá kauzalitu, ale sa ňou nevyčerpáva. Popieranie tejto základnej skutočnosti by znamenalo likvidáciu pojmu slobody a prechod k fatalizmu.

Stegmüller niečo také nechce naznačovať. Naopak, podrobne analyzuje racionálne rozhodovanie v podmienkach neistoty i s príslušným rizikom.

No jeho popieranie účelnosti, cieľa-vedomosti a výslovné úsilie redukovať vysvetľovanie v tejto oblasti na kauzalitu vedie vlastnou vnútornou logikou k takýmto dôsledkom.

Ludskú vôľu a chcenie považuje Stegmüller za subjektívne a snaží sa ich vtiesnať do svojho modelu vysvetľovania v značne oklieštenej podobe. Prehliada pritom materiálne základy vôľe v biologickom a sociálnom usporiadaní človeka. Nie vždy dôsledne vyvodzuje závery z konfrontácie ľudského úsilia s danosťami a možnosťami reálneho diania, ako aj s poriadkami a normami vzájomného spolunažívania ľudí, ktoré vznikli historicky.

Hoci Stegmüller podobne ako Hempel pokladá svoju analýzu iba za explikáciu, racionálnu rekonštrukciu či ideálny model, treba v niektorých základoch tento model pokladať za neuspokojivý. Odtrhávanie kauzálneho vysvetľovania od štatistického, funkcionálneho a účelového, zanedbávanie vzťahov výrokov expliansu k ostatným poznatkovým oblastiam, prehliadanie prvkov tvorivosti pri hľadaní odpovedí na otázky prečo a načo treba pri pokuse o adekvátnu logiku rekonštrukcie vedeckého vysvetľovania pokladať za neprípustné, aj keď oceňujeme dôkladnosť a erudovanosť, s akou Stegmüller pristupuje k analýze mnohých logicky a metodologicky závažných problémov.

Július Švihran

POLEMIKA S JASPERSOM

H. M. GERLACH, Existenzphilosophie und Politik. Berlin 1975, 178 s.

Historická konfrontácia medzi socialistickou a buržoáznou ideológiou čoraz výraznejšie určuje základné línie vývoja súčasnej buržoáznej filozofie. Zostrenie triednych rozporov vo vnútri kapitalistickej spoločnosti a rast sily medzinárodného komunistického hnutia už nedovoľujú únik do neutralnosti a aj najabstraktnejšia filozofia sa stáva priamym účastníkom sociálno-politických zápasov.

Efektná a presvedčivá polemika s rozmanitými formami buržoáznej ideológie si preto vyžaduje hlbokú a vedecky fundovanú analýzu ideových predpokladov, o ktoré sa buržoázna politika a propaganda opiera. Analýza filozofického pozadia súčasnej buržoáznej ideológie a ideologických predpokladov a dôsledkov buržoáznej filozofie je mimoriadne dôležitá najmä v súčasnosti, keď v rámci buržoázneho filozofického a ideologického mys-

lenia dochádza k mnohým závažným presunom. Len analýza globálnych línií vývoja a rozbor hĺbkových predpokladov umožní za rozmanitosťou foriem zachytiť obsahový invariát buržoáznej ideológie, jej základný cieľ — brániť a pojmovo zdôvodňovať oprávnenosť kapitalistického spoločenského poriadku.

Proces „politizácie“ filozofie a úsilie o „sfilozofičtenie“ politiky možno sledovať na ktoromkoľvek ideovom prúde v rámci súčasnej buržoáznej filozofie; v typickej podobe sa realizoval v existencializme a predovšetkým vo filozofickej tvorbe Karla Jaspersa, jedného z inšpirátorov a najvplyvnejších predstaviteľov nemeckej existenciálnej filozofie.

Jaspersova filozofia chce byť konkrétna. Jaspers chcel hovoriť o tom, čo je každému najbližšie; vo svojej filozofickej koncepcii sa usiloval vy-